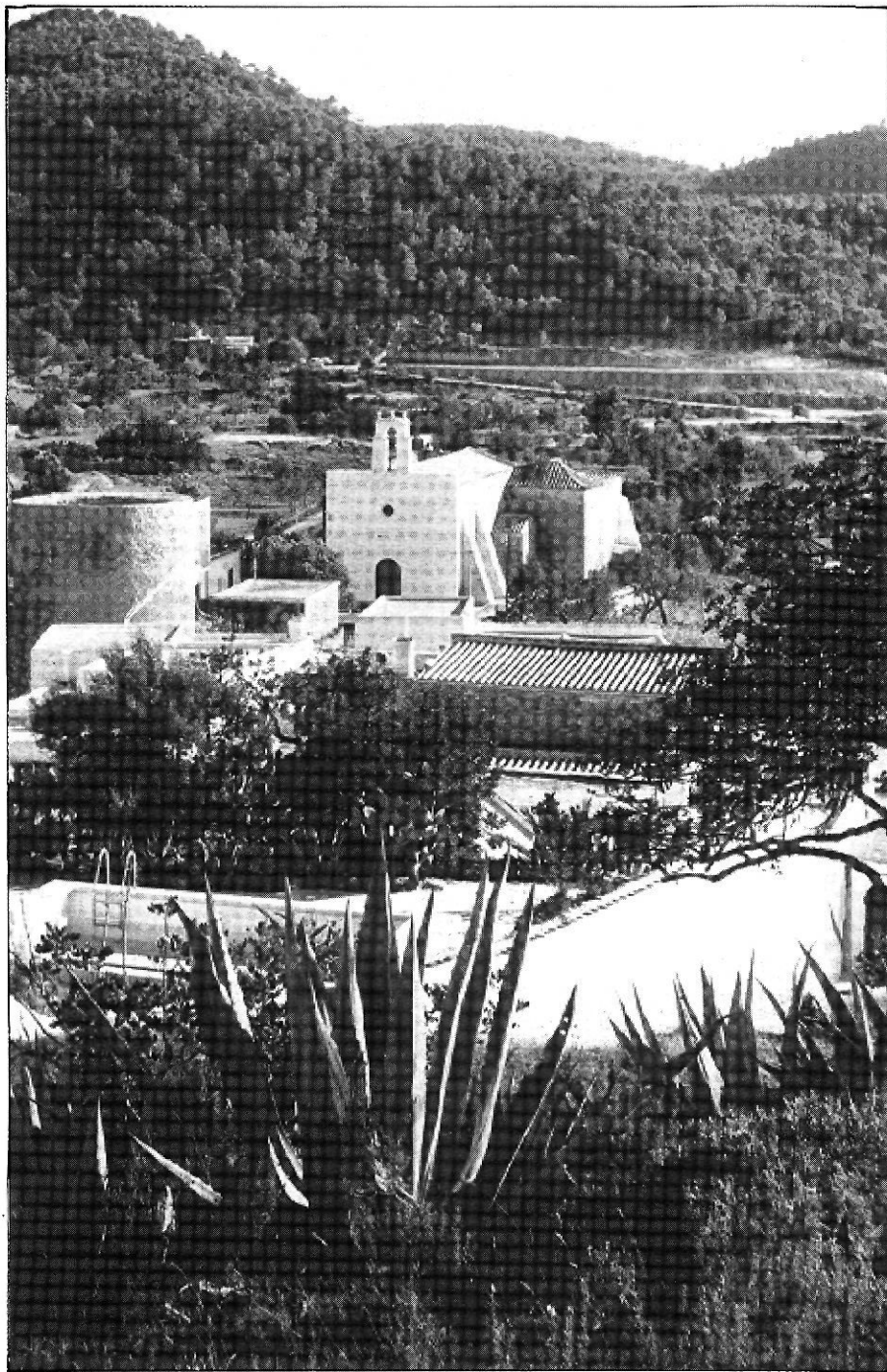

Les esglésies rurals d'Eivissa i Formentera

UNA IMATGE A TRAVÉS DEL TEMPS

per Rosa Vallès Costa

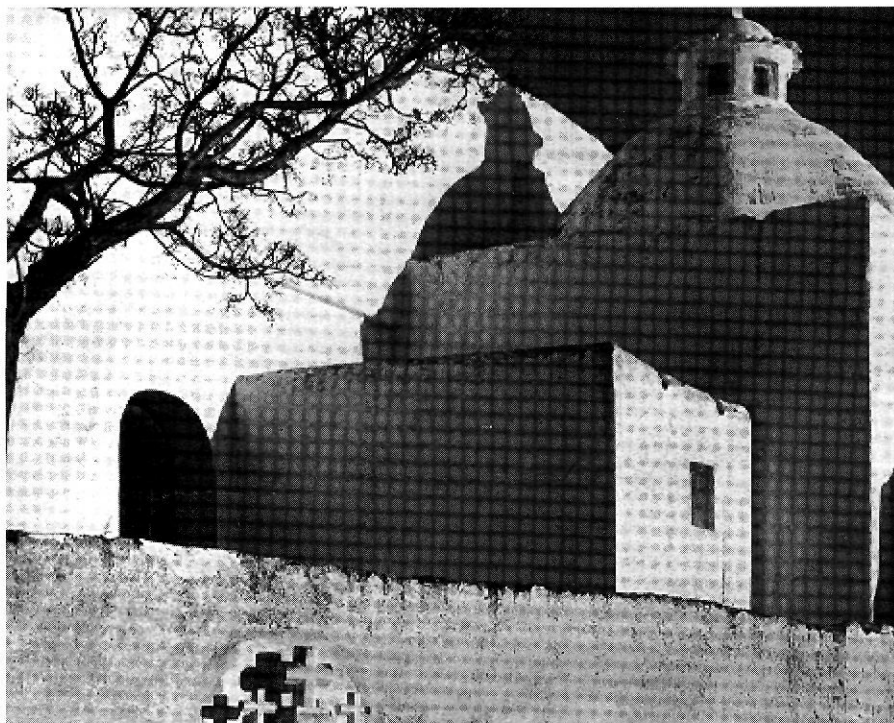
La pau i l'harmonia que envolten el petit nucli de Sant Agustí, on destaquen l'església parroquial i la torre de Can Berri, han atret una important colònia estrangera que compta amb escola pròpia. Foto: Buil Mayral.

En el paisatge pitiús són encara perfectament visibles els elements que han conformat una societat i una mentalitat avui transformades per unes noves estructures econòmiques i una nova escala de valors. Camps i camins rurals, cases pageses i esglésies parroquials són testimoni de la vida d'ahir mateix que, a pesar del canvi vertiginós dels darrers vint-i-cinc anys, es troba entremada en l'inconscient dels eivissencs i dels formenterers, i es manifesta de tant en tant en certes actituds i reaccions, individuals o col·lectives.

Per altra banda, el turisme, cada vegada més exigent i coneixedor, sembla ja no conformar-se només amb una oferta de sol i platja; espera una major qualitat, i aquí podem oferir l'autenticitat d'unes particularitats que fan les nostres illes diferents d'altres indrets turístics. I ara que els camps retrocedeixen pertot arreu, que els camins són modificats i les cases reformades, queden encara les esglésies com a símbol d'un món cultural i d'uns trets històrics característics, com a guardianes d'una part important del nostre patrimoni.

La visió dels viatgers

El nostre paisatge és un ambient singular, que exerceix la seva influència tant sobre els habitants com sobre els visitants. L'arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg, príncep imperial del catòlic imperi austríac, passà a Eivissa uns mesos de recuperació l'estiu de 1867. Home de gran cultura i amb una sensibilitat exquisida, ens deixà una obra extraordinària: *Les antiques Pitiüses*. És la primera part de *Les Balears per la paraula i el gravat* on, seguint una tradició científica, la part gràfica és molt important. El mateix arxiduc reconeix que «amb freqüència m'he confiat més al llapis de dibuix que a la ploma i,

La geometria és un medi per expressar la unitat en l'ordre espacial. La immobilitat de l'element cúbic és la més adient per a l'arquitectura religiosa pel seu sentit de plenitud, en reflectir l'estat fix i intemporal del món, al temps que la cúpula amb la seua base quadrada representa el moviment del cel en l'ordre terrenal. Santa Eulària, foto Buil Mayral.

així, en gran nombre d'il·lustracions, he tractat de representar amb la màxima fidelitat possible tant el paisatge i els monuments artístics d'aquestes illes com la vida domèstica que alberguen, i els vestits, usos i costums dels seus habitants» (ÀUSTRIA, 1982, p. IX). En els seus itineraris per Eivissa i Formentera dedica unes línies a cada una de les esglésies rurals, i ens en mostra dotze d'Eivissa i una de Formentera (Sant Francesc Xavier) a través de dotze làmines i dues xilografies. Es Cubells l'encisa especialment, la seua ermita queda doblement representada en làmina i xilografia, i la descripció de l'arxiduc, tenyida d'un romanticisme conservador, deixa ben clar l'impacte emocional experimentat: «Molt sola i aïllada ens sembla l'església d'es Cubells (...). Tanmateix l'emplaçament és veritablement meravellós i ofereix una panoràmica encantadora de la vastitud del mar lluminós (...). Des de l'església baixa serpentejant un viarany entre roques blanques per arribar a l'ermita. Una vegetació abundosa augura la proximitat d'un hàbitat de pau (...). Seria difícil trobar en el món un lloc més adequat per a la pia contemplació de la grandesa de Déu (...). Un podria passar-se hores i més hores en aquest indret,

contemplant en la distància la mar plena de secrets i els velers que fan camí, immers en els propis pensaments i absorbent en l'admiració de Déu Totpoderós i dels miracles de la seua creació» (ÀUSTRIA, 1982, p. 169-170).

L'artista i il·lustrador rossellonès Gaston Vuillier, que visità les Balears a finals del segle XIX, deixa a la seua obra *Les illes oblidades* dos gravats de les esglésies de Sant Antoni i de Santa Eulària. Tanmateix, amb una visió més liberal i antropològica, l'inspira més la gent que el paisatge, i el veritable protagonista del segon d'aquests gravats és un grup d'al·lots tornant de missa de Santa Eulària (VUILLIER, 1973, p. 229 i 237).

Víctor Navarro, registrador de la propietat instal·lat a Eivissa a finals del segle XIX, en un treball que va obtenir un premi en un concurs obert per la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas l'any 1897, es deixa dur també de la sensació que, de lluny, li produeixen les construccions rurals: «Tenen una blancor tan nítida que alegren l'esperit i li fan concebre idees de benestar, de pau i de felicitat» (NAVARRO, 1901).

Més endavant, també Santiago Rusi-

ñol ressaltarà, amb pinzellades impressionistes, la blancor de la nostra arquitectura rural i la llum que és part integrant del nostre paisatge. I Josep Pla es recrearà en l'atmosfera de l'illa, tan plena de lluminositat, i farà una síntesi de la visió dels arquitectes funcionalistes.

L'arquitectura eivissenca, font d'arquitectura moderna

Els arquitectes funcionalistes dels anys trenta donen a conèixer al món les construccions rurals eivissenques, i teoritzen sobre les seues formes pures, geomètriques, típicament mediterrànies. Segons expressió de Josep Lluís Sert, es tracta d'una arquitectura sense «estil» i sense «arquitecte», però que és «exaltació de l'esperit geomètric i ordenador del món llatí (...) construccions per satisfer abans de tot les necessitats humanes (...) respectant les d'ordre líric o espiritual» (SERT, 1934).

Tots ells hi destaquen l'existència d'un mòdul constructiu, en una creació feta per l'home per a l'home, de mesures humanes. Raoul Hausmann fa referència a la gestualitat del treball humà; Sert insisteix en una unitat d'escala al llarg del temps i, enamorat d'Eivissa, li dedicarà una magnífica guia que, amb una excel·lent part gràfica, és tota ella un cant a l'harmonia i a aquesta mesura humana que feien de la nostra illa un indret únic: «Aquesta illa petita és un rar exemple en què la terra i els objectes creats per la gent del país han arribat a formar una sola entitat (...). L'empremta de l'home apareix pertot arreu: a les parets de pedra, a les cases de pagès i a les esglésies, de tal manera que tot és animat d'un mateix esperit, emana d'una mesura comuna (...). Cap període determinat no hi ha aconseguit desenvolupar un estil particular. Els edificis resten al marge del temps; els mateixos tipus es repeteixen» (SERT, 1967, p. 11).

En aquest context no són d'estranyar les comparacions entre les construccions rurals: «com l'església, la casa té un porxo» (BAESCHLIN, 1934); «aquestes esglésies, úniques en el seu gènere, no són gaire més grans que els altres edificis», encara que matisa tot seguit que «es distingeixen fàcilment des de lluny com a fites importants (...)

Campanars, contraforts i a vegades cobertes emmerletades les diferencien de tots els altres edificis», per acabar conclouent en un nou concepte de monumentalitat: «Són un bon exemple de com els edificis poden assolir preponderància sense monumentalitats que depenen de la grandària o d'altres factors convencionals. Són monuments i símbols per dret propi i sense esforç» (SERT, 1967, p. 12).

En el corrent racionalista dels anys trenta, en què els arquitectes despullen els edificis reduint-los a les formes bàsiques, estructurals, les construccions eivissenques són difoses fora de l'illa. Ho diu entusiasmada un eivissenc: «La seua arquitectura, molt mediterrània, és font avui d'arquitectura moderna» (COSTA I FERRER, s/a, p. 25) i en la mateixa *Guía gráfica Costa* anuncia la urbanització de Cala d'Or, a Mallorca, amb «totes les edificacions a l'estil eivissenc».

Però uns anys més tard, la proliferació d'aquest «estil eivissenc» serà ob-

jecte d'una visió més crítica: «Una vegada exportada, amb les formes funcionals de l'arquitectura de l'illa s'ha creat un decorativisme capriciós, una gratuïtat arquitectònica frívola, mediocre i fictícia (...). Fora d'Eivissa, el funcionalisme eivissenc ha estat molt poc funcional» (PLA, 1970).

Funcions de les esglésies rurals

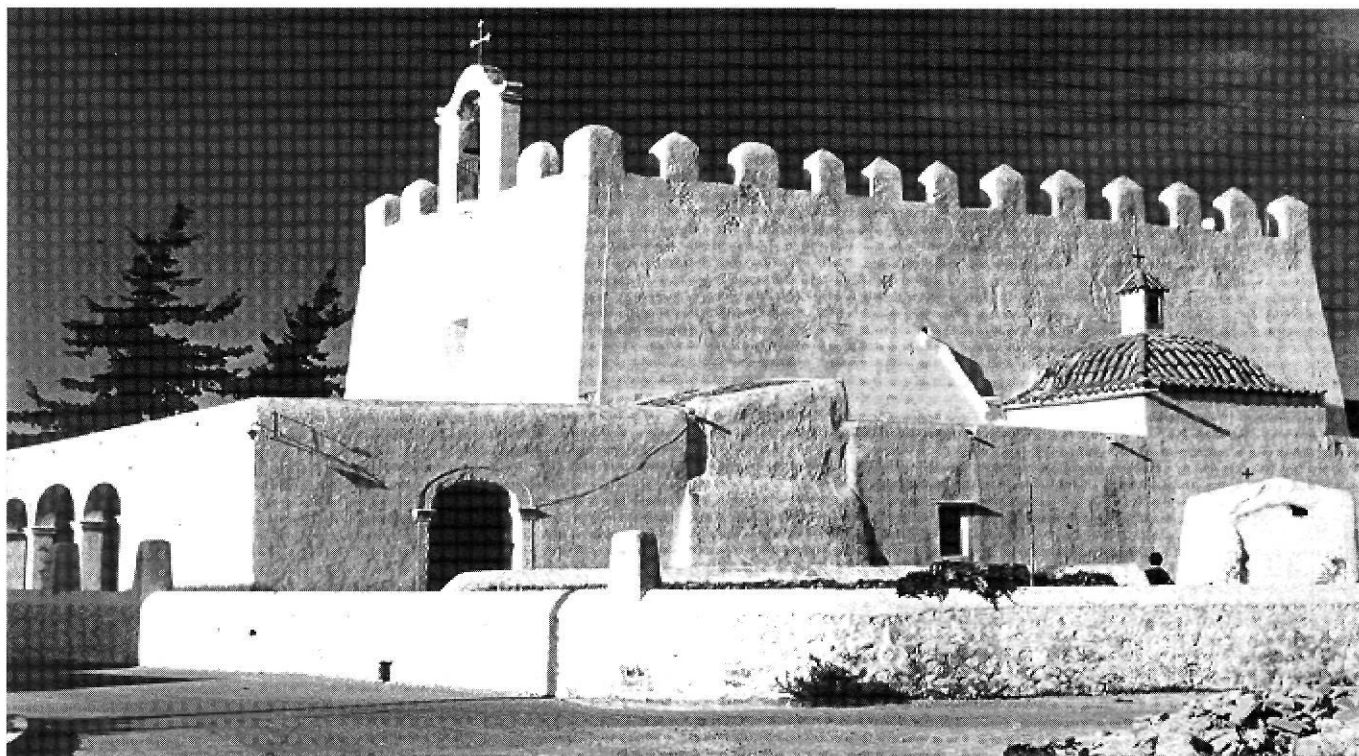
La funció religiosa, per evident, no ha estat destacada pels autors que, en canvi, sí que s'han detengut en el paper protector dels temples rurals i, sobretot, en el seu paper social. Els arquitectes hi afegiren un altre element, el de l'ordenació del territori.

La visió de l'arxiduc és amable: «L'església fortificada de Sant Jordi (...) es configura en forma de rectangle allargassat, i en lloc del terrat habitual presenta una terrassa defensada per merlets triangulars. Per damunt dels forts murs, construïts òbviament tan sòlids a manera de defensa enfront dels eventuals invasors, destaca el típic

campanar de totes les esglésies del camp eivissenc, mentre que a la façana davantera s'obre un graciós pòrtic» (ÀUSTRIA, 1982, p. 158). Més enèrgica és la descripció que Vuillier fa de la de Sant Antoni: «Aquesta església (...) és una verdadera fortalesa: dues torres massisses la flanquegen a cada costat, i l'absis és sostengut per un mur que fa de contrafort. Prop dels merlets de les altes torres jeuen encara els antics canons, amb la boca dirigida cap al Caló des Moro, on desembarcaven normalment els corsaris (...) Les murades tenen més de tres metres de gruix, i el matacà, situat part damunt el portal, permetia clivellar de projectils els assaltants» (VUILLIER, 1973, p. 232). Aquesta funció defensiva la trobam ja generalitzada a la *Guía gráfica Costa*: «Les esglésies del camp són a la vegada antigues forteses o esglésies fortificades, on al toc de sometent es refugiaven els pagesos amb les seues dones, fills i pertinences per a lliurar-se i defensar el sagrat recinte dels atacs

L'església parroquial pitüsa és centre d'atracció de la població rural. Malgrat l'economia de medis, el temple destaca pel seu caràcter simbòlic. El gravat que de l'església de Sant Josep fa l'arxiduc Lluís Salvador reflecteix clarament aquesta preponderància i mostra el grupet de cases origin de *sa raval*.

Les vibracions lumíniques transformen els materials i l'obscuritat es fa visible en contrast amb la llum. D'aquesta manera la llum es converteix en un símbol perfecte de la unitat divina, del poder que fa visibles els éssers en crear-los a "imatge i semblança seva". Sant Jordi, foto Buil Mayral.

dels pirates. Els murs són muralles de quatre i cinc metres de gruix, reforçades per robusts contraforts, i al seu terrat emmerletat hom podia veure no fa gaire temps algun canó apuntant cap a la costa» (COSTA I FERRER, s/a, p. 23-25). I la idea és recollida, entre d'altres, també per Sert: «Les esglésies fortificades foren durant segles els llocs de refugi més segurs contra les incursions dels pirates a l'illa» (SERT, 1967, p. 12).

La visió antropològica de l'obra de Vuillier li fa remarcar el paper social de l'església rural en general: «Els habitants de la parròquia només es troben els diumenges: la missa els reuneix. Sense l'església, alguns d'ells potser no es veurien mai» (VUILLIER, 1973, p. 231), i el del porxo en particular: «La porxada és molt gran; és una espècie de galeria (...) la volta de la qual és sostinguda per fileres de columnes. La gent jove que havia sortit de l'església abans del final de la cerimònia hi està reunida. Les dones i les al·lotes desfilen lentament sota els seus ulls, i aquesta multitud s'escola pels petits caminots (...) Els al·lots parteixen darrere elles, aïllats en petits grups» (VUILLIER, 1973, p. 240). Implícitament trobam referència, així, al poblament dispers, tan caracte-

rstic del nostre món rural tradicional. Sert la farà explícita, aportant la concepció urbanística d'ordenament territorial: «Una demarcació de masies té al mig la seua església i un grupet de cases. Són els llocs de reunió»; i deturar-se també al «porxo de missa»: «les seues amples porxades, protegides del sol i de la pluja, són una prolongació de la plaça pública» (SERT, 1967, p. 12).

L'atenció de l'arxiduc és atreta per un element paisatgístic poques vegades esmentat: «Vora l'església es troben les estacions del Via Crucis, formades per una sèrie de pilastres emblanquinades i coronades per una creu de fusta, que acaben a l'anomenat Calvari, espècie de tossalet d'obra en el cim del qual hi ha tres creus» (ÀUSTRIA, 1982, p. 174). Sert enllaçarà aquest element amb la visió urbanística del paisatge rural: «Els via crucis avancen des de l'interior cap a la plaça pública i els camins que hi convergeixen, i sembla així que aquestes esglésies surten a trobar la gent del poble»; i, fent referència als murs de pedra que limiten els camins, continua: «Aquesta xarxa de línies blanques, relliga entre ells els edificis i estableix un element de mesura a l'illa sencera, des de la plaça pública fins a la petita i llunyana casa de pagès» (SERT,

1967, p. 12-13).

Des del punt de vista de la geografia, els investigadors han tengut ben en compte les diferents funcions de les esglésies rurals. Joan Vilà Valentí reprèn les ja esmentades i les amplia, en les seues conferències sobre Geografia de les Illes Pitiüses, pronunciades a principis dels setanta per encàrrec de l'Institut d'Estudis Eivissencs, i recollides en part en els fascicles didàctics per ell coordinats; parla del paper de l'església com a organitzadora del poblament rural i de l'intent il·lustrat de convertir-la en centre d'unes concentracions que, tanmateix, tret de Santa Eulària, no arribaren a formar-se. Més recentment Rosa Vallès, a les Primeres Jornades d'Etnografia Pitiüsa, dedica tot un apartat a les esglésies rurals i resumeix les aportacions anteriors amb alguna altra novetat.

La visió dels literats eivissencs

Dos autors illencs, Marià Villangómez i Enric Fajarnés Cardona escriuen belles pàgines literàries sobre les esglésies rurals ja des d'una data que ara sembla llunyana. No són els únics, però la seua percepció és la que més influència ha tengut sobre d'altres escrits posteriors de diferents especialistes i

des d'altres perspectives.

A manera d'exemple, ens deturarem en el bellíssim llenguatge poètic de Marià Villangómez, de vegades descriptiu,

les més carregat de simbolisme, i sempre amb el coneixement profund de l'ànima de l'illa, traduït en una imatge que per si sola diu més que mil paraules:

«llum que dibuixa el clos del cementiri,
blanques parets de calç, vora l'església,
i el cel desclos damunt, vital incendi».
(«Cementiri rural», d'Els béns incompartibles)

«L'església resta al mig
del camp, simple i pagesa

....

Pura entrada del vespre sobre el blanc caramull,
les quatre humils casetes del cim del Puig de Missa,
que cap carrer no clouen i on l'esguard no es recull,
ans devers camps i serres i fondals s'esllavissa»
(Els dies, II)

«Mar vigilant, cingleres, onada repetida,
illa, camps de silenci i solitud,
camins que la nit trenca, abaltides casetes,
el poblet que s'enfila, l'església amb els seus arcs,
i l'aire entre les serres,
i la lluna esmolada entre els cristalls nocturns!
Són de pedra aquests murs que la lluna enllençola?»
(«Lluna d'estiu» d'Els béns incompartibles)

«L'església, vora els horts, recull la diumengera,
tènue feligresia...»
(«Diumenge rural» d'Elegies i paisatges)
«Camp i camp. Es vessa al mig
una campana vespral...»
(«Cançó de vesprada» d'Elegies i paisatges)

«i la flaïta evoca el vast paisatge
a l'entorn de l'església, clara imatge,
d'una tarda que els camps encén d'amor».
(«Tarda de festa» d'Elegies i paisatges)

«Sant Jordi és blanc, un temple
entre aires de cristall
....
Sobre els arbres s'enfila
coronat de merlets.
Mar a dos vents vigila:
aquí els camps són estrets».
(«Paisatge eivissenc a Sant Jordi» d'Entre la mar i el vent
a La Miranda)

«Sant Francesc, esglesiola
amb brau posat de castell
....
A queixes de solitud
vespral campana contesta.
A la Missa de la festa
un feixet de gent acut».
(«Formentera» d'Entre la mar i el vent a La Miranda)

No és possible dir més en menys paraules. L'església enmig del poblament rural absolutament dispers o reunint una incipient concentració. L'església centre de reunió, de defensa, de celebracions, i també de repòs, de seguretat en aquesta vida i en l'altra. L'església, focus d'atracció, amb influència social, econòmica i política, amb la seua força espiritual. Llenguatge plàstic que recrea la llum i el foc de l'estiu, les matisacions de l'hivern o de la nit, el paisatge fragmentat i profundament humà del camp pitíus envoltat de mar...

Treballs sobre les esglésies

La primera monografia és un article de Marià Villangómez sobre les esglésies rurals, aparegut a la Revista Balear el 1969. Cinc anys més tard apareix l'obra de George Demerson sobre les esglésies pitíuses, amb aportacions estadístiques i històriques sobre tots els temples rurals i urbans; el text és acompanyat d'unes magnífiques fotografies de Buil Mayral. Les dades de Demerson es basen en escrits literaris anteriors i en les informacions recollides a través dels mossenyers de les parròquies i del bisbat d'Eivissa i Formentera.

També des dels anys setanta comença la publicació d'algun article monogràfic sobre alguna església, per part del canonge arxiver Joan Marí Cardona que, sistemàticament, les ha presentat gairebé totes per medi de la premsa local en els darrers mesos. La riquesa de la informació arxivística fa desitjable que aquests articles es reunixin en un aplec.

Un treball fonamental és la *Guia d'arquitectura* de l'arquitecte Elias Torres, publicada el 1981. En una substanciosa síntesi, recull el més essencial de la creació literària anterior, reprèn la idea —ja en certa manera expressada per Sert— de presentar les esglésies rurals com un conjunt unitari, i planteja el procés de formació de l'església rural eivissenca a partir d'una nau de planta rectangular. La interpretació del porxo de missa de Santa Eulària segons la concepció urbanística d'edifici públic i les seues derivacions estètiques és una visió interessant. La part gràfica inclou abundant material fotogràfic i plantes de totes les edificacions.

Guardiana i protectora, tenint cura de les necessitats materials i espirituals de la feligresia, així podríem interpretar el gravat que l'arxiduc Lluís Salvador fa de Sant Francesc Xavier, en una Formentera coberta per crostes de pedra seca, exposada al vent i sempre precària en la disponibilitat d'aigua. El temple i fortalesa domina la petita agrupació pagesa i ressalten la gran cisterna comunal i les creus del *calvari*.

El mateix autor ha anunciat a través de la premsa local una àmplia monografia sobre les esglésies rurals de propera aparició.

A manera de conclusió

Avui, els eivissencs i formenterers, en una tendència comuna a tants de pobles, es troben immersos en la recerca de les senyes d'identitat col·lectiva. Avui, com en els anys trenta, arquitectes estrangers han estat copsats per la nostra arquitectura rural. Els seguidors de l'escola de Philippe Rothier retornen a la gestualitat de Hausmann i remarquen les proporcions clàssiques admirades per Sert: «L'església, punt de referència en el paisatge, és la gran casa de la comunitat popular. El Número que defineix les seues dimensions ens torna a col·locar enfront de les mateixes condicions de producció de la savina i del gest de l'home. Investida de les característiques del regne universal de l'Església romana que ella representa, la petita església local s'acomoda en les seues proporcions als canons de l'edifici barroc. Així, per exemple, la petita

església de Sant Agustí tota dibuixada segons les proporcions clàssiques» (JOACHIM-GEVERS, 1982, p. 109). El Taller d'Estudis de l'Hàbitat Pitiús (TEHP) fa propostes urbanístiques que recerquen la preservació de la identitat cultural; amb seu a Sant Josep, els seus plantejaments han estat adoptats per la jove associació veïnal de sa Raval de Sant Josep, nascuda per a defensar els interessos del nucli antic del poble i amb unes perspectives de desenvolupament controlat i harmònic.

Si, com diu un vell proverbi xinès, «buscant en les coses velles trobam les coses noves», tal vegada rependríem així el camí de mantenir l'harmonia i la força d'Eivissa, tan lloada per Sert, qui ens urgia a «trobar el seu equivalent contemporani» amb «una disciplina continuada i constant de limitació a formes autèntiques» si volem «que Eivissa continuï essent única» (SERT, 1967, p. 16).

Referències bibliogràfiques:

ÀUSTRIA, Lluís Salvador (d'Habsburg-Lorena), arxiduc d' (1982): *Las*

Antiguas Pitiusas, Sa Nostra, Palma de Mallorca. L'edició original alemanya és de 1869.

(1982): *Arquitectura y espacio rural en Ibiza*, publicació de la Delegació a Eivissa i Formentera del Col·legi d'Arquitectes de Balears, núm. 4-5, Eivissa. Inclou, entre d'altres, fragments de BAESCHLIN, HAUSMANN, NAVARRO, SERT, PLA.

BAESCHLIN, A. (1934): *Ibiza*, «Cuadernos de Arquitectura Popular», València.

COSTA I FERRER, J. (s/a, 1935?): *Las Islas Pitiusas. Ibiza y Formentera. Guía gráfica*, Librería Francesa, Barcelona.

DEMERTON, G. (1974): *Las iglesias de Ibiza*, Par, Madrid.

FAJARNÉS CARDONA, E. (1978): *La Ibiza de nuestro tiempo*, Graf. Diamante, Ibiza. Amb altre títol, és una edició revisada d'una publicació anterior.

HAUSMANN, R. (1936): *Elementos de la arquitectura rural en la isla de Ibiza*, «A.C.», VI, 1, pp. 11-14. Publicació del GATEPAC, Barcelona.

JOACHIM, J. - GEVERS, V. (1982): *Las raíces del futuro. Arquitectura y espacio rural en Ibiza*, en la publicació d'aquest títol ja citada, pp. 98-113.

NAVARRO, V. (1901): *Costumbres en las Pitiusas*, Imp. Asilo Huérfanos Sagrado Corazón de Jesús, Madrid.

PLA, J. (1970): *Les illes*, al v. 15 de *l'Obra completa*, Destino, Barcelona.

SERT, J. LI. (1934): *Arquitectura sense «estil» i sense «arquitecte»*, «D'ací i d'allà», 189, Barcelona.

SERT, J. LI. (1967): *Ibiza fuerte y luminosa*, Polígrafa, Barcelona. Amb fotografies de J. GOMIS, selecció i seqüència de J. PRATS.

TORRES, E. (1981): *Guía de arquitectura de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)*, Publicació del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona.

VALLÈS COSTA, R. (en premsa): *El món agrari tradicional. Un intent de comprensió de l'Eivissa rural*, *1 Jornades d'Etnografia Pitiüsa*, Eivissa 1991.

VILÀ (Coord.)-VALLÈS-PRATS-RAMON (1979-80): *Geografia de les Illes Pitiüses. Unitat segona. La Població*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa.

VILLANGÓMEZ, M. (1969.a): *Las iglesias rurales ibicencas*, *Revista Balear*, 14-15 pp 28-39.

VILLANGÓMEZ, M. (1969.b): *Antologia poètica*, Selecta, Barcelona.

VILLANGÓMEZ, M. (1972): *Elementos i paisatges. Terra i somni*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 2a ed. amb dibuixos d'A. MARÍ RIBAS.

VILLANGÓMEZ, M. (1974): *Eivissa. La terra. La història. La gent*, Selecta, Barcelona. És una edició revisada de l'anterior Llibre d'Eivissa.

VILLANGÓMEZ, M. (1977): *La Miranda. Declarat amb el vent*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 2a ed.

VIILLIER, G. (1973): *Les illes oblidades. Viatge a les Balears*, Moll, Ciutat de Mallorca. L'edició original francesa és de 1890.

ROSA VALLÈS COSTA

Emigració: formenterers a Montevideo

per Jaume Verdera Verdera

La majoria dels formenterers emigraven de l'illa, durant la seva joventut, i hi tornaven, anys més tard, amb uns diners estalviats i un cúmul de records que els acompanyaran la resta de les seves vides.

L'emigració s'encarrilà generalment cap a Amèrica del Sud i les Antilles (Cuba). És difícil d'explicar perquè els formenterers no es varen adreçar cap a zones més pròximes, com els eivissencs, que en bona part anaren cap a les costes del nord d'Àfrica i especialment a Alger.

Les primeres notícies, orals la immensa majoria, que tenim sobre aquest moviment de població pertanyen a la segona meitat del segle XIX. Alguns s'enrolaren en vaixells que feien la ruta d'Europa a Amèrica i després aprofitaven per quedar-s'hi, i altres s'embarcaven en els vaixells de línia regular que enllaçaven els dos continents. Els emigrants formenterers tenien principalment tres llocs de destí: Cuba, l'Uruguai i l'Argentina. La raó tal vegada l'hauríem de buscar en la facilitat de l'idioma, unit al fet que encara depenien d'Espanya algunes possessions americanes.

Molt aviat el costum de fer les amèriques es generalitzà entre la joventut. La majoria d'aquests emigrants seguirien la vocació marinera embarcats en vaixells que pertanyen a l'Argentina, l'Uruguai o Cuba.

Encara que inicialment aquests joves emigrants, tenien la intenció de realitzar una emigració temporal, hem d'afirmar que contràriament a les opinions de diversos autors, l'assentament a aquestes àrees fou molt important.

Si bé, la immensa majoria dels formenterers va continuar la vocació marinera, també hi trobam emigrants que exerciren els oficis més diversos: fusters, botiguers, xofers, etc.

Pel que fa als formenterers que realitzaren una emigració temporal hem de

dir que normalment estaven quatre o cinc anys fora de l'illa i, quan retornaven, era per començar l'edificació d'una nova casa, on establien una nova llar en casar-se amb una formenterera. Normalment aquests mateixos emigrants tornaven a partir uns quants anys després d'haver-se casat, per tal de tornar a guanyar els diners que a Formentera no podien aconseguir.

A vegades es quedaven navegant amb vaixells espanyols pel Mediterrani o l'Atlàntic i altres vegades tornaven a fer les amèriques, i estaven quatre o cinc anys més guanyant i estalviant, per tal de poder aconseguir uns diners que els permetessin viure decorosament, al mode tradicional de l'illa.

Fou durant el primer terç de segle (1900-1933) quan l'emigració va assolir el màxim apogeu. La crisi de les guerres —civil espanyola i segona guerra mundial— va paralitzar, momentàniament, aquest moviment migratori.

L'emigració, evidentment fou un fenomen d'unes característiques singulars, així Walther Spelbrink afirma que els eivissencs coneixien Formentera amb el sobrenom de «s'illa de ses dones» ja que la majoria dels homes emigraven ja de joves.

Els resultats de l'emigració es reflecteixen en alguns fets:

a) Unes milliores materials i econòmiques.

b) Una millora en el nivell cultural.

També ens recorden aquesta època, les cançons, gloses, estribots i tota una sèrie de patronímics, juntament amb els records i algunes fotos esgrogueïdes que encara es guarden als porxos d'algunes cases de Formentera.

Formenterers rellevants

Evidentment, i tenint en compte que la majoria dels emigrants formenterers